

ЗМІСТ

НЕНАПИСАНЕ МАЙБУТНЄ

Ненаписане майбутнє (<i>Андрій Галушка</i>)	7
Подяки	16
ПЕРЕДМОВА. ПОКОЛІННЯ.....	19
РОЗДІЛ I. ДУЕЛЬ.....	35
РОЗДІЛ II. ВЕЧЕРЯ	63
РОЗДІЛ III. МОВЧАНКА	96
РОЗДІЛ IV. ПРОЩАННЯ.....	133
РОЗДІЛ V. СПІВПРАЦЯ.....	174
РОЗДІЛ VI. ДРУЖБА	217
Примітки	259
Список скорочень.....	259
Предметно-іменний покажчик.....	289
Про автора.....	296

НЕНАПИСАНЕ МАЙБУТНЄ

Я вже достатньо прожив на світі, щоб цілком обґрунтовано казати: «А от в мій час...». Не те щоб молодше покоління було надто зацікавлене в тому, що ж саме було «в мій час» – час цей (а маю я на увазі час свого шкільного навчання, що випало на десятиліття 1970-х від початку до кінця) зараз віддалений від них так само, як тоді від мене відстояла Друга світова війна. Ба, далі, бо зміни, що відбулися зі світом за минулі 30 із лишком років, виявилися набагато – на порядки – більш радикальними, ніж ті, що відділяли моє школярство від тієї війни (вже треба, вживаючи цю фразу, «до війни», уточнювати, яку саме війну маєш на увазі, і це не єдиний аспект такої зміни). Я в середині 70-х хай і не знав усіх реалій життя за часів попередньої війни проти нацистів, але, опинися я зненацька там, зорієнтувався б досить швидко, що й до чого. Для нинішніх же школярів мої оповіді про власне дитинство звучать не менш екзотично, ніж звучали б для мене оповіді про часи, скажімо, кріпацтва.

Але в одному я певен – історія Сполучених Штатів Америки в курсі шкільної історії вивчається зараз так само епізодично, як і «у мій час». Що знає про неї пересічний школяр? Він може згадати рік 1776-й, проторохтіти «Американська революція-Вашингтон-перемога у війні з Британією», тоді лакуна до середини ХІХ століття, коли – як Пилип з конопель – вискакує «війна Півночі й Півдня» за знесення рабства, і тоді знову лакуна аж до Великої Депресії. І ще ковбої з індіанцями, але вони стоять осторонь, бо про них відомо не зі шкільного підручника, а з кіно. виправлюся, це знає не пересічний школяр, а школяр-відмінник. А невідмінник в кращому разі згадає Мела Гібсона у фільмі «Патріот», ну й знову ж таки ковбої-індіанці-гангстери та «порятунок рядового Раяна». Те ж саме було й у мене, от хіба що «рядового Раяна» ще не зняли та про ковбоїв з індіанцями ми знали не з американських фільмів, а зі східнонімецьких екранізацій улюбленого письменника Гітлера із всесоюзним індіанцем Гойко Мітичем у головній ролі.

Саме тому я більш ніж впевнений, що ця книжка буде справжнім

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

відкриттям для українського читача. Книжка невеличка, менше трьохсот сторінок, написана гарною й непростою мовою, мовою для підготовленого читача (як кому цікаво, у мережі повно нарікань американських читачів, скажімо так, не надто підготовлених, на те, що, мовляв, нашо автор пише такими довгими складними словами й такими довгими закрученими реченнями, неможливо ж нічого зрозуміти!). Я дуже сподіваюся, що український читач знайде переклад гідним оригіналу, який я особисто читав із задоволенням. Але щоб повністю сприйняти цю книжку, все ж таки бажано мати знання про американську історію понад рівень пересічного школяра.

А й не дивно, бо Джозеф Джон Еліс, якому минулого року виповнилося 70 років, є одним із провідних істориків-дослідників періоду Американської революції та Америки на зламі XVIII й XIX століть. У 1969 році він отримав ступінь доктора філософії у Єльському університеті, кілька років викладав історію у військовій академії Вест-Пойнт (і написав книжку, присвячену її історії, — «Школа воїнів: Вест-Пойнт і військова справа»), після чого викладав історію в Маунт Голіюк Колледж. Починаючи з 1993 року, коли Еліс оприлюднив біографію Джона Адамса (наступника Джорджа Вашингтона на посаді президента США), він став автором низки книжок, розрахованих на масову аудиторію. Після біографії Адамса наступним став життєпис ще одного з перших президентів — Томаса Джеферсона («Американський сфінкс: Характер Томаса Джеферсона»), що отримала Національну премію за нехудожню літературу (National Book Award for Nonfiction) у 1997 році. У 2001 році Пулітцерівською премією за книжки з історії було відзначено «Братів-засновників», і вже у новому тисячолітті вийшли біографія Вашингтона, подвійна біографія президентського подружжя Адамсів та інші, тож ще десять років тому в професора Еліса була репутація найбільш читаного дослідника історії Американської революції, а тим самим найвпливовішого, принаймні серед широкого загалу.

Не те щоб репутація пана Еліса абсолютно незаплямована. Він свого часу дещо прикрасив власну біографію, твердивши, що воював у В'єтнамі. Коли у 2001 році вияснилося, що це було зовсім не так, він вибачився, але був тимчасово звільнений зі своєї посади без збереження платні. Далі, у згаданій біографії Джеферсона він стверджував, що, на його думку, звинувачення головного героя книжки в тому, що він мав подружні стосунки з однією зі своїх чорних рабинець, — це лише інсинуації, що йдуть врозріз із характером Джеферсона. Як на зло, наступного року після публікації цієї книжки «інсинуації» було підтверджено остаточно за допомогою ДНК-аналізу. Слід зазначити, що

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

професор виявив себе справжнім ученим, визнавши свою помилку та заявивши, що його попередні погляди були спростовані новими науковими даними. Але це дрібниці, тим більше що українського читача цим, поза сумнівом, не здивуєш – він поінформований про набагато цікавіші пригоди деяких вітчизняних «професорів».

Але повернімося, власне, до книжки. Передусім на перших сторінках впадає у вічі посилання автора на відому (у всякому разі, в англomовному світі) книжку Лінтона Стрейчі «Видатні вікторіанці». Еліс стверджує, що саме вона надихнула його на написання «Братів-засновників». Але, на мою думку, це посилання трохи лукаве. Бо навіть якщо книжка Стрейчі (одного з так званого круга Блумсбері, англійських прогресивних інтелектуалів початку ХХ століття, з-поміж яких був, наприклад, видатний економіст Джон Мейнард Кейнс) і підказав йому ідею форми його книжки, то вона аж ніяк не могла вплинути на манеру висвітлення предмету. Стрейчі створив могутню й впливову, але надзвичайно злу, однобоку й неправдиву карикатуру на вікторіанську епоху та її головних героїв, епоху, що має мало рівних собі за масштабом поступу в усіх галузях життя суспільства. Еліс же намагається показати своїх героїв не як карикатурні постаті чи уособлення якихось суспільних гріхів, а як живих людей, зі своїми думками, мотивами, вподобаннями та неприязнями, а головне – як людей, чиї думки й дії мали надзвичайно важливі наслідки в історії, виділяючи при цьому найбільш суттєве в їхньому характері.

Раз у раз автор нагадує нам про те, що картина світу, що видається нам зараз єдиною можливою та заздалегідь окресленою долею чи історичною логікою розвитку, зовсім не була такою двісті років тому. У найпершому, нумерованому, розділі книжки («Покоління») Еліс широкими помахами пензля малює панораму Америки, якою вона була одразу після перемоги у Війні за незалежність. Основний лейтмотив цієї картини – непевність перед майбутнім. І то зрозуміло, якщо лише задуматися. Це зараз ми сприймаємо Америку як сучасну наддержаву, потугу економічну, демографічну й військову. А на той час тринадцять колишніх колоній, що не мали спільної історії за межами війни, що їх об'єднала, проти Великої Британії (війни багато в чому громадянської, до того ж перемога в якій може вважатися майже неймовірним результатом), мали біле населення на порядок менше від населення переможеної метрополії. Хоча на папері вони тепер панували над землями від Атлантичного узбережжя до великої й повноводної ріки Міссисіпі (за якою, до речі – але про це зараз згадає лише знавець історії, – лежали володіння Іспанської колоніальної імперії), ці терени ще треба було

відвоювати у досить-таки вороже налаштованих індіанців. Тринадцять колоній мали спільну, шойно прийнятну Конституцію, але жодних прецедентів практичного втілення цього документа ще просто не існувало. Навіть більше, не було прецеденту існування держави з республіканською формою правління на так великій, як у Америки, території (а вона була величезна, хай і в рази менша від сучасної). Творці Конституції цілком свідомо взяли за зразок конституцію республіканського Риму, але з історії їм було добре відомо, що уряд, створений для керування містом і околицями, перестав діяти належним чином, коли влада Риму розкинулася на багато днів подорожі від Семи Пагорбів. Джон Адамс писав: «Законодавці античності писали закони для окремих міст, але хто може створити закон для двадцяти чи тридцяти держав, кожна з яких є більшою, ніж Греція чи Рим тих часів?». Те, що нововизволена Америка не розпалася на купку державок, ворожих одна щодо одної, саме й є результатом того, що у 1787 році у тодішній спільній столиці, Філадельфії, купка заможних білих чоловіків середнього віку ухвалила документ, який зміг поєднати – чи видавалося, що поєднав, – тяжіння одних до створення потужної централізованої влади, конче необхідної для забезпечення подальшого розвитку спільної держави, із прагненням інших протистояти будь-якій владі згори, тобто з тим самим революційним духом, що й привів до війни проти королівського уряду в далекому Лондоні.

Сама Конституція допускала різне розуміння її досить-таки певних статей (ті, хто слідкує за перипетіями американської політики, знають, що дебати про те, що саме означає та чи та стаття цього документа, ба більше, дебати про те, що саме мали на увазі творці Конституції – тобто герої книжки, про яку зараз йдеться, – коли писали її, точаться й понині з цілком реальними наслідками для Америки й американців), а тоді було навіть неясно, чи нові Сполучені Штати є централізованою державою, чи то лише спільнотою суверенних держав. Навіть більше, самі брати-засновники опинилися по різні боки цієї суперечки: «федералісти» Гамільтон, Вашингтон і (із застереженнями) Адамс уважали, що правдивим утіленням духу революції 1776 року буде створення федерального уряду, тоді як «республіканці» на чолі з Джефферсоном і Медисоном уважали, що політика «федералістів» призведе до того, що здобута свобода буде вкрадена в американського народу. Але розкол ішов не лише по межі між прихильниками федерального суверенітету та прибічниками свободи й прав штатів, а й між аграрними та торговельними інтересами, різними регіональними угрупованнями, нарешті, між прихильниками та противниками збереження рабства, яке

вже на початку існування Америки вважалося антигеном усього, за що виступали революціонери.

У шести віньетках-есеях Еліс прослідковує, як точилися ці суперечки і до чого вони призвели за два десятиліття, що проминули після прийняття американської Конституції. Есеї не слідують хронології, тому краще вже мати певне уявлення про деякі основні події цього періоду (хоча зацікавлений читач може, проявивши деяку стійкість і витривалість, обійтись і без попереднього читання відповідних сторінок Вікіпедії).

Еліс починає оповідь з опису дуелі між Гамільтоном і Аароном Бером у 1804 році, що закінчилася смертю Гамільтона. Ця смерть нібито підвела ризику під політичною поразкою «федералістів» та уособила її, але при цьому багато з того, що вдалося зробити «федералістам», перетривало цю поразку та збереглося. Наступна оповідь переносить дію в рік 1790-й, до секретних перемов щодо того, де має бути столиця нової держави. Ми зараз знаємо, що за результатом цих перемов вона опинилася на берегах Потомаку у Вірджинії, переїхавши із Філадельфії, фінансового центру країни (тоді як у Британії й Франції політичні й фінансові столиці співпадали). Це була ціна, яку довелося заплатити Гамільтонові за те, щоб штати погодилися на створення федерального державного боргу, який би перебрав на себе борги окремих штатів. Дальші есеї розповідають про прощальне звернення Вашингтона наприкінці його другого президентського терміну, про політично-партнерські стосунки між другим президентом Джоном Адамсом і його дружиною Ебігейл, про спробу Бенджаміна Франкліна змусити Конгрес розібратися з проблемою рабства та спроби Медисона перешкодити цьому і, нарешті, про довге листування між Адамсом і Джеферсоном. Оповідь показує, як люди, що разом боролися за незалежність, стали політичними супротивниками. Люди обдаровані, зі своїми вадами та пристрастями, часом мудрі, часто просто неправі. Передовсім живі люди, бо під пером Еліса вони оживають як у гарному історичному романі.

Ці люди творили історію. І вони знали, що творять історію. Чого вони не знали, так це яку саме історію вони творять. На думку Еліса, Америці надзвичайно, неймовірно пощастило, що за кермом країни опинитися саме ці люди, що змогли (за винятком хіба що випадку із загибеллю Гамільтона) знайти прийнятні компроміси для блага свого народу та забезпечити йому умови для розквіту в 1790-х – 1800-х роках, які Еліс вважає найважливішим в американській історії десятиліттям. Можна сперечатися з такою думкою, але неможливо заперечувати,

що саме тоді були закладені підвалини, на яких було зведено будівлю майбутньої наддержави.

Власне, у цьому й полягає головний урок, який ми можемо винести з Елісової книжки. Історію творять люди — їхні вчинки, їхні думки, ідеї, рішення. Майбутнє не запрограмоване. Не задане «економічними силами», «базою», «історичними закономірностями». Про це все напишуть згодом, щоб якось полегшити розуміння минулих подій, до того ж часто не зовсім правильно.

А сенс у тому, що як двісті років тому, так і в наш час історію роблять люди, вагаючись, помиляючись, сподіваючись... І мені здається, що якраз українському читачеві, на очах якого тут і зараз твориться історія, така думка не видається дивною, хоч би під яким впливом він знаходився, передусім під впливом марксистського економічного детермінізму, який і до сьогодні багато в чому формує уявлення про історичний процес у достатньо великій більшості наших співвітчизників.

Хоч би як нівелювало детерміністське ставлення до історії визнання впливу конкретних історичних постатей, неупереджений погляд на історію дозволяє нам дійти висновку, що особистості таки мають значення. Мають значення їхні взаємні симпатії й антипатії, дружні стосунки чи взаємна відраза. Було б дуже непогано, якби цю книжку Еліса знайшли час прочитати нинішні керманічі нашої держави. Як я казав, вона невелика, не забере багато часу, але може додати мудрості.

А якщо вони справді візьмуть до рук цю книжку, то з особливою увагою хай перечитають третій есей — «Мовчанка». Там саме про те, як заради забезпечення єдності молодій державі було вирішено не чіпати «особливу інституцію» рабства. Думалося, що проблема якось вирішиться сама собою, відпаде, відімре. А в підсумку виявилось, що під підвалини спільної держави було закладено потужну уповільнену бомбу. Вона вибухнула за кілька десятиліть і мало не спричинилася до загибелі держави. Шкоду від рішення нічого не вирішувати довелося виправляти великою кров'ю. Гадаю, паралелі з нашою історією й сьогоднішнім для українського читача очевидні. Протягом останнього року в нашій країні вибухає схожа бомба, закладена ще на початку незалежності України. На жаль, наші тодішні керівники виявилися людьми набагато дрібнішого калібру, ніж брати-засновники. За їхні помилки доводиться платити кров'ю нинішньому поколінню, і до вирішення проблем, що завели годинниковий механізм нашої бомби, ще далеко.

Зараз лише лінивий, говорячи про нашу поточну політичну ситуацію, не згадує про особисті суперечки, сварки та персональні вендети провідних політиків. Сумна картина, що й казати. Але й тут книжка